

Dávid Ferenc korának lelki világa.

(Főolvasás vázlata).

A XVI. század nagyszerű szatirájának, a Balassi Menyhért árultatásáról című komédiának, van egy pompás korfestő jelenete, a toldalékszerű 5. rész. Menyhárt úr fiának, Boldizsár úrfinak a szökését készítik elő benne. Amíg a paripákat nyergelik, az úrfi beszédet folytat a szökésben segédkező két cimborával, Tamás és Péter diákkal. Ők az úrfi mentorai s kötelességszerűleg, de meggyőződés nélkül prédikálják a becsületességet és jámborságot a nagyreményű csemetének. Csakhogy a csemetének több esze van, mint a két jámbornak s cinikusan felelget. Erre az egyik megdörögálja: „Azért egy barbarus vagy te, Boldizsár“; Boldizsár úrfi h- hotázva vág vissza: „De bestye érti, nem én azt, mit teszen az barbarus. Talán Borbárát, vagy Kis Lőrinc Katát: az jó és magyarul vagyon, de azt a lator Szénási kicsapta kezemből... Abból menjünk csak el, az kit te álmódosz: Micsoda fia volnék én Balassi Menyhértnek?! Tudod-e, hogy az szakmári arany-pogácsák helyében valahogy s valamint mást kellene keresnünk Detrekőben is.“ — „*Benedictio domini facit divites*“ — feleli Tamás diák. Az úrfi nem akarja érteni s elméskedik: „Vagy Benedek, vagy Kelemen, de én azt mondom, hogy mind jámborságod, mind tudományod tied legyen, nekem csak aranyam legyen“. S elmondja, hogy ő csak „Gyötrekőbe“ vágják, megjárni a bokrokat, völgyeket, les- helyeket, erdőket, utakat, hol árus embereket lehet kifosztani.

Szatira biz ez, torzítás, de belefacsarodik az ember szíve, mert a másik Balassa jut eszünkbe, a költő Balassa, halhatatlan dalok koszorús költője, a magyar trubadur, akiről nem torz mese, hanem szomorú, kegyetlen valóság, hogy nagy bujdosása után, mikor már minden kötél szakadt, valóban meglakta a bokrokat, völgyeket, les- helyeket s kirabolta az árus népeket.

Szóval ha az 5. felvonás azt akarta példázni, hogy az alma

nem esik messze a fájától, hogy egyik Balassa, egyik úr olyan, mint a másik, a példázat remény felett jól sikerült. Most már igazán megértjük az apát, mért Kolumbus-tojás neki a hittel való kereskedés: „Micsoda, hittel? Bizon nekem tetszik, igen jót szólasz. Az nagy istenre mondom, soha semmihez olyan kész nem vagyok, mint ehez, mert nagy jó és hasznos kereskedésnek esmertem az hittel való kereskedést mindenkor, kihez az több kereskedések mind semminek tetszenek, kit én meg is próbáltam, mert én tolvajlottam is, loptam is, bort is árultattam, szilvát, dinnyét, ugorkát, egyebeket sokat, posztót, gyolcsot és egyéb kalmárarut bóttal tartottam, az arany cementet is megizelítettem vala, in summa mind semmi az többi az egy hittel való kereskedéshez képest“.

Igen, igen, a hit, a hittel való kereskedés. Ez a XVI. század. Menyhárt uram oda visz. Rátapint arra a *spiritus agensre*, mely a hitújítás korának lelki világát állandóan foglalkoztatta. A hit az, ami tartalmat, célt, értéket és életet adott a XVI. század emberének. Egyik kereskedett vele, a másik meghalt érte. De aki kereskedett vele, végül az is a Krisztus katonája volt. A hittel kereskedő Menyhárt unokaöccse, a daliák daliája, a hazájáért vértanúhalált halt Bálint is eladta volt a hitét, csakhogy a vérfertőzés rettenetes vádjától szabaduljon, de amikor Esztergom ostrománál elfolyt a vére, utolsó szavai ezek voltak: „Krisztus meghalt érettem, minek kételkedjem! Uram, a te katonád voltam, a te seregedben jártam“. S az erdélyi reformátusok tudós püspöke erről a hithagyó vitézről állapítja meg, hogy Ady előtt és mellett az egyetlen igazi vallásos költője a magyarságnak, de kortársai is így vélekedhettek, mert azt mondták, „egy *igén* többet nyom, mint más nagy rakás szón“.

Ez az ige, ez a világot mozgó igéje e kornak a hit. Ki hol és hányszor kereskedett vele, nem kérdezzük, de halni ketten haltak meg érte. Mind a kettő unitárius. Az egyiket, Alvinczy Györgyöt, a kálvinisták akasztották fel, a másik Dávid Ferenc, a dévai börtön vértanúja. Keserű ironiája a sorsnak, hogy a hitcserélést mégis éppen csak Dávid Ferencnek szokták fölírni, úgy „a suba alatt. Hát ami igaz, igaz, ő a legnotoriusabb hitváltoztatója korának. Ő ment a legtovább. De annyira tán még se ment, mint a legújabb erdélyi irodalomtörténet írója, Szerb Antal, jóhiszeműleg képzei. Azon még szemet lehetne húyni, hogy a nagy próféta életét 1513—1588 közé helyezi s a vallásszabadságot törvénybe ik-

tató hires tordai országgyűlést 1557-re teszi, ez lehet sajtóhiba is, de hogy már nem is mint szomba'ost, hanem mint valami spirítuális-misztikust halatja meg Dávid Ferencet, ezzel a szájába kívánt végső sóhajjal: „*Ich weiss, dass ohne mich Gott nie ein Nu kann leben*“, az már, szeliden szólva, szomorú tájékozatlanság. A keresztény istent kár lebunkózni Dávid Ferencben. A lelkében fölillant Istennek sokkal szerényebb, együgyűbb és odaadóbb szolgája és apostola ő, hogysem ilyen racionálisan nagyképű s idétlenül modern lehetne. Hagyjuk csak őt ott a XVI. században. S minket se képzeljen senki valami istentől elrugaszkodott fenegyereknek. Mi még mindig elég jól érezzük magunkat a Dávid Ferenc századában, a Dávid Ferenc lobogója alatt, ha azóta kissé másképpen nézünk is arra a lobogóra. A Dávid Ferenc százada a mi hőskorunk, az unitárius hőskor. Eposzba kívánkozik, hősköltevényé igazodik minden mozzanata. Ez a mi honfoglalásunk, ez a mi huszáros kirobbanásunk az eszmék és gondolatok porondjára. Itt vágjuk le a magunk rendjét, itt foglalunk földet, itt a miénk a világ, — s itt csúfol meg, itt tapos ránk az a világ, itt nyomorít örök kisebbséggé, örök megpróbáltatások és keserúségek végzetszerű örökösivé és hordozóivá, itt leszünk unitáriusokká, magyar unitáriusokká. Hiszen igaz, val'ásnak nincs, nem lehet tulajdonképpen nemzetisége, az unitarizmus a legnemzetközibb eszmeáramlat, de a mi unitarizmusunk valahogy mégis más, mint az angol, amerikai vagy cseh unitarizmus. Azok a keresztény istenkeresés boldog oázisai az igazságra szomjuhozó lélek bátorszívű beduinjainak, a magyar unitarizmus egyúttal történeti alakulat is: oázisait nem lehet feledni, nem lehet ott hagyni, vinni kell magunkkal a szivünkben a sátorral együtt, mert könny és szenvedés szentelte meg. Az otthagytott őshazába nincs visszatérés, de a fölszedett sátorfa ünnepi nosztálgáit sugall a lélekbe. Hogyne érdekelne hát minket ennek a kornak a gondolatvilága. Hogyne érdekelne, mi volt és mit jelentett ebben a reformációban a Dávid Ferenc reformációja!

Hogy mi az a reformáció? Azt mondják, hogy a középkor szellemén diadalmaskodó második és igazi renaissance, a renaissance renaissance-a, a humanizmus hitújítása a germán faj szellemében. Lehet, de a szavak rendesen csak épp hogy úgyahogy fedik, de nem merítik ki a tartalmat. Ruganyosabbak is, hogysem mérni lehetne velük. A humanizmus pl. amerikai hitrokonainknál ma valami egyebet jelenthet,

mint a történelmi humanizmus. S ha Luther is a humanizmusra épített s a mi amerikai szektáriusaink is arra akarják fölhúzni a maguk unitarizmusát, könnyen zavar állhat elő s vagy nekünk nem lesz semmi keresnivalónk a protestánsok között, vagy a protestánsok nem árulhatnak velünk egy gyékényen.

Mert mi az a renaissance és mi az a történelmi humanizmus? Kétségkívül a középkor szellemén diadalmaskodó forradalom. A kiásott óvilág romjai alatt megtalálták az új embert, a boldog embert, a magára eszmélni tudó és merő embert. Fölfedezték, hogy az embernek azért van lába, hogy járni tudjon vele. Azért van szeme, hogy meglássa a szépet. Azért van esze, hogy ne tartsa a bocskorában, éljen vele. De a renaissancenak még sem a forradalmi bálványrombolás a lényege. Lényegében mégsem forradalom, főleg nem vallási forradalom.

Nem igen történt egyéb, mint az, hogy az ember bepillantott véletlenül egy kulcslyukon. S elébe tárult a mult ködén át megszüpítve egy rég letűnt csodálatos világ, a mesebeli Atlantis. Egy olyan világ, ahol nincs mezítláb, nincs nyomorúság, nincs szemfogatás, ahol nincs kereszt, nincs Krisztus, nincs kötelesség, ahol nem örökös holnapokkal és holnaputánokkal van kikövezve az út, hanem ahol van kultúra, van művészet, van ragyogás, van fény, van szépség, van szellem, van attikai só, ahol van boldog, vidám kacagás, kék ég és csengő barack, ahol a holnapot, sőt a holnaputánt is úgy hívják, hogy ma. A renaissance embere ebbe a mesebeli csodás világba pillantott be. A forradalmi lépés és lendület tőle csak annyit, hogy volt bátorsága nem félteni a félszemét az elkárhozástól. Volt mersze megfordítani a kulcsot a zárban. Az ajtó kinyílt s ő belépett, sőt, amit elhagyhatott volna, az ajtót is behúzta maga után. Behúzta az ajtót s aztán a gyerek naiv bámulatával tapogatta körül magát az új világban. A ragyogó palástot magára szedte, a szépség szárnyas paripáira felcsipeszkedett, bemarkolt a művészet csillogó aranyával telített kádakba s teletöltötte minden zsebét, berugta az édes nektárt csillogtató hordókat s megrészegült a más borától. Kedves, naiv, rakoncátlan gyerek, kedves naiv bugyutácska majom. Mintha érne valamit a talált kincs, a mások kincse, mintha a fölszedett pávatollaknak volna valami közük a szépséghez. Mintha volna igazi öröm és megelégedés azon az egyen kívül, amit a magad erőfeszítése és izzadsága révén szerzesz.

A humanizmus minden, csak nem vallásos jellegű eszmeáramlat. Példán lehetne meggyőzően bemutatni. Van nekem egy kedvelt humanista költőm, minden sorát lefordítottam, Janus Pannonius, korának legnagyobb költője, a magyar szellemi élet legnagyobb büszkesége a középkorban, világhírű nagyság. Hát ez a jellegzetesen humanista költő, aki azonfelül előkelő egyházfejedelem, Istennek fényesen fizetett szolgája, pécsi püspök is, Krisztus apostola: valójában éppen olyan hitetlen atheista volt, mint a humanista világ többi nagy pogányai. Fiatalkorában (16 éves) egy drámai lendületű nagyszerű versben leckézteti meg barátját, a 20 éves Galeotto-t, hogy költő létére ő is zarándokútra kel: költészet és vallásosság nem fér össze, vagy szent az ember, vagy poéta. Eget ostromló kamasz-szertelenség biz' ez, igaz, de a kamaszt a későbbi püspök se tagadta meg. A lesajnált Galeotto sem lehetett egyébbiránt valami 19 próbas pápista, mert később egy könyvéért, melyben antitrinitarius féle eszméket penget (*De incognitis vulgo*. Megérdemelné, hogy valaki közülnk beletekintsen), szinte megégették Velencében. A megdicsőüléstől csak a visszaszívás s tán a Mátyás király magyar aranyai mentették meg az egyébképpen elég léha erkölcsű, minden lébe kotnyeles humanistát.

De van Janusnak egy még érdekesebb költeménye, egy olyan vallásos költemény, amelyben minden van, csak éppen vallásosság nincs. A címe: *Consultatio Dei Patris et Filii de perdendo hominum genere*: „Ott ül fönt az Olympusnak tetején Öregisten“, — már mint a keresztény Isten s akárcsak a Zrinyiaszban, egy szempillantással világot megméri „életet és lelket vizsgál, a kebelt, a gerincet“ s látja a bűnbe merült emberiség minden rettentő hibáját és istentelenségét. Böszült haragjában ezért tanácskozásra hívja össze az égieket. Megnyitja az ülést, előterjeszti s hosszan és kimerítően ismerteti a tárgyat, dűhbe lovalja magát s végül indítványt tesz, tűzzel kell kiirtani a hálátlan emberiséget. Ámult döbbenet ül erre a szivekre, aztán vak lárma morajlik, míg végre szót kér a törtszívű Szűzanya:

„Gyermekek, édesanyádnak e szó egyedüli reménye,

Ebbe fogózva merek szólni csak, ílt az erőm.

Én szép drága Szelídem, ilyen harag illik-e hozzád?“

... esdekel szép hosszú, művészi felépítésű oratióban s kegyelmet

kér az emberi nemnek. A tárgy kétségkívül elég vallásos, a kidolgozás is hatásosan szép, de biz' ebben egy szemernyi komoly vallásos érzés sincs. Ha nem tudnók, hogy ambiciózus Homeros-utánzat, joggal azt hihetnők, hogy csúfokodó parodia az egész. Krisztus Istene az Olympuson székel, indulatos és hiú, mint Zeus-Jupiter, fél is egy kicsit a földiektől, hogy megostromolják s még leszedik a várából. Elfelejtkezik róla, hogy ő Szentháromság-Egyisten s alkotmányosdit játszik, tanácsot hív össze, előterjeszt, *pro domo* érvel, haza beszél, megváltást emleget. A *Diva pudica* is főleg azt sajnálja, hogy az emberiség elpusztítása esetén az egész megváltás fuccsba megy, Isten hiába feszítettette föl magát, kezdheti előlről az egész komédiát, mert — s ez a leggroteszkebb érvelés, mintha csak Szerb Antal beszéltené Dávid Ferencet — maga alól vágta ki a fát, nem lesz ezután aki imádja, s ha nincs imádó, imádott se lehet, Isten sincs. (Nie ein Nu kann leben ohne mich.)

Ilyen komolytalan léha játék a Janus Pannoniusék és a föl-tételezett Szerb Antal-Dávid Ferencék vallásossága. S kevés kivétellel ilyen volt az egész olasz humanista világ vallásossága. Elmélyülni csak Erasmuséknál kezdett, de Erasmus már a reformáció hajnalpirja. A boldog gyermek még nem érzi. Még nembredez Nekimég ninesenek problémái, kétségei, mardosó gondjai. A gyermeknek csak játékszerei vannak, kockák és légvárak, füles gombok és festett^oolympusi istenek. Elfér köztük a Názáreti láthatatlan Jahvéja is. Eggyel több vagy kevesebb, már ugysem sokat számít. Buta dolog volna bántani, mert ő az anyagi boldogulás, a *summum bonum*, a szép élet egyetlen eszköze, ő adja a főpapi diszt és dominiumokat.

De minden játéknak vége szakad egyszer. Minden gyerek férfivá érik s elébe mered az élet. A renaissance játékos gyereke Luther^oMártonban ért^oférfivá. Sajátságos, nem mindennapi, jellegzetes férfivá. Meg kell nézni az arcképét. Széles, keményvonalu parasztarc. Nincs benne, ^osemmi légies finomság, semmi eszményi transcendentalismus, semmi aszkéta átszellemültség, ^osemmi Apolloi fönség és ^onagyvonaluság. Zsiros próza és kiáltó hétköznapiság az egész ember. De ember, de egész ember. A duzzadó^oerő, a ^okomoly férfiasság ^omegszépítő vonásaival. A hatalmas homlokon kettős keserü ránc borong. S a szemek, az átvirrasztott ^oéjszakáktól révedező szemek arról beszélnek, hogy ez a széles mészáros-mell kemény lelki tusákat viv a maga istenével, a lelkiismeretével. Já-

kobot leteperték, Jákobot a földhöz vágta, Jákob már a kalamárisát is a falhoz vágta, de Jákob tudja amit senki se tud még, hogy istene csak annak van, aki megharcolt vele. Ez a csuklyás barát nem a szépbe szerelmes többé. Ez a hus-vér-ember nem ér rá egy percig is játszani: az Urral van beszéde. Ez a sziklába keményült egyenesség nem alkuszik. Nem nézheti a külső csillogás léha billegényeit, utálja a hitáruló kóklereket. A hit neki nem cédula. A hit neki az élet és az életet adó üdvösség. Itt állok, más-kép nem tehetek, feszítetek meg.

S amilyen a mester, olyanok a tanítványok. Janus Pannoniuséktól Lutheréig egy század ha van de egy világ választja el a két századot egymástól. Ami ott léha kedvtelés, az itt üdvkereső nyugtalanság. Ami ott finomkodó előkelőség és szépelgés, az itt duzzadó erő, keresetlenség és nyersség. Az isten ott Olimpusra ültetett csepükóc-figura, az isten itt a szívbe látó világ-szem, az ingyen kegyelem végtelen ura. Az ember ott egy kultúrában és műveltségben tulfinomult világ raffinált gyönyörűségeiért rajong, az embert itt az ősegyház idilli életének jámbor egyszerűsége és melegsége vonzza. *Revertamur*, zengi mind a kettő, de az egyik a büszke Apolló felé, a másik a mezitlábás szelid Názáreti evangéliuma felé evez. A renaissance és humanizmus kiválasztott egyének exotikus csemegéje volt. Életgyökerei nem nyultak, még nem nyulhattak be a *servum pecus*, a nép széles rétegeibe. Nyelvben is egészen idegen. A reformáció ellenben egészen a tömegek vállán nyugszik, mindenkihez szól, mindenkitől állásfoglalást kíván, mindenkinek személyes ügyévé predikálódik.

Nekünk különösen kapóra jött. A magyar sosem volt valami bigott keresztény, a középkorban sem. A rajongás beteges szertelenségeitől mindig megóvta egészséges józansága, vele született faji értelmessége. S bár a jellegzetesen magyar Mária-kultuszban gyönyörű magyar tulipánokkal gazdagította a nemzetközi katolicizmus virágos kertjét, a törzsökös magyarság Szent István után még száz év múlva is visszasírja Koppányt, csombokra eresztí a haját s gyilkolja a nemmagyar Isten nemmagyar papjait. „Ötszáz évig járt templomba — mondja egy szemináriumban nevedett tudósunk — s a legtöbben még azt sem tudták, mire valók a fényes szertartások, mit berbitélnek papjaik.“ (Horváth C.) A reformáció a törzsökös magyarnak valami hazasíró magáraismerést jelentett. Szívébe

döbbsentette a magyarság ősi végzetet, a fejére ültetett idegen kizsákmányolókat. Eb ura fakó! Engedjük már szóhoz a magyar istent is, járjunk a magunk lábán, vegyük *mi* a kezünkbe a magunk üdvösségét. A magyarság faji erényei, férfias, büszke szabadságérzete, veleszületett józan értelmessége élednek föl és jutnak szóhoz. Az ész, az értelem betöri a teológiai dogmák dohos babiloni falait, eldob minden emberi tekintélyt, szemébe néz minden állításnak, megmér minden ígét, ahogy a bibliában olvasta: „mindeneket megpróbáljatok s ami jó, azt megtartsátok“. Ami eddig szinte vétekszámba ment, a szent iratok olvasása és értelmezése most egyenesen kötelességévé lesz a híveknek. Ha három ember összekerül, már hitet igazít, a bibliát vágja egymás fejéhez, a vasárnapi prédikáció érveit, bunkóit fogja-forgatja. Papnak sose volt még ekkora becsülete, de a pap se volt soha ennyire apostol. Hány szegény ördög odahagyja a zsiros eklézsiát, vándorbotot fog a kezébe s megy a bizonytalanságba, új híveket nyerni az új hitnek. Mihály pap, ha éjjel ki akar lépni a hajlékából, karóra szurt tőköt dug ki elébb az ajtón, hadd loccsantsák szét azt előbb a lesben állók, nem az ő kopasz fejét.

A magyar reformációnak két hatalmas típusa van, a két nagy ellenfél. Melius Juhász Péter és Dávid Ferenc, a debreceni pápa s a dévai martir. Ha korunk lelkivilágát a maga eredetiségében és frissességében látni és ismerni akarjuk, csak az írásaikat kell elővennünk: köbevésnivaló plaszticitással ugrik elő mögülök az ember. Egyik a szenvedélyek izzó hevével lép a porondra, kemény nyakas, türelmetlen, hajthatatlan somogyi magyar. A másik a szelid türelmesség, a megbocsátó szeretet, a senkit nem bántó, mindenkit megérteni és megbecsülni kívánó jámborság. Példátlan anachronizmus ebben a vad, szilaj, erőszakos indulatu korban. Annak úgy vág a szava, mintha fokossal hasítna eleven húsba, ez mintha tejbe mártaná a pennáját, ha veszekszik is, csak a megértés és megbocsátás édestejét csurgatja. A dévai vértanu az egyetlen reformátor Luther óta, aki nem annyira a mások ellenvéleményével, mint inkább magával, a maga lelkiismeretével, a maga istenével vivja a maga Jákob-harcát. . . Talán azért olyan szelid s azért olyan rendületlen. . . Jákobot leteperték, Jákobot a földhöz vágják, Jákobtól már a kalamarisát is elszedték, de Jákobnak istene van, megtalálta. Megtálálta és meghalt érte.

Luther Mártontól Dávid Ferencig hosszú az út. Sok a gubbenő és sok a kényszerű kanyarulat. Meredek a lejtő és kinos a kapaszkodás köröm nélkül. A biblia örvényein s a racionalizmus útvesztőin kell átvergődni. De aki Luther Mártontól indult el, annak előbb vagy utóbb föltétlenül meg kell érkeznie Dávid Ferencig, az unitárius Rómába, mert minden út oda vezet.

Luther M. az elindult, Dávid Ferenc a megérkezett unitárius. A megérkezett, de örök pihenésre be nem rendezkedett Krisztus-tanítvány. Mert az unitarizmus nem mellveregető megérkezés, nem köldök-néző elpihenés, nem másvalaki Jákob-harca értem, nem páholyban ülő édes szendergés, bolond verekedők lemosolygása, nem a nincs-tovább, nem a halál. Csak szomjuság s nem torkig telített jóllakottság... Csak a harc s nem a harc utáni diadal-mámor. Nem elvek és dogmák végérvényesen kiépített és lezárt rendszere. Csak elveken és dogmákon át bukdácsoló út Isten országa felé. Mert az ember az unitárius, nem a rendszer. Az emberen kell igazítani, nem a hiten. Az ember a fontos, nem az amit hisz. Tisztázd az Urnál a számládat, békülj ki a lelkiismeretteddel a Názáreti tanítása szerint s unitárius vagy, a Jézus tanítványa vagy, ha nem is láttál keresztyvet, ha meg is buktál a katekézisből, ha nincs is (és nem is lehet) velem teljesen egy, kötelező hitrendszered.

Mert mit tesz Dávid F. vallásán lenni?

Olthatatlan szomjúsággal áhítozni és keresni az igazságot és világosságot, a lelkiismeretünkben fölillant Istent; a magunk lábán jutni el a megrendítő, de el nem csüggesztő nagy *Ignorabimusig*; ott megfogni a Názáreti kezét s vele együtt, benne és általa hinni a transcendentális értékek, a le nem mérhető valóságok: a szeretet, jószág, alázat, becsület mindent megváltó és mindent megvilágosító erejében. Isten országát csak ezekkel és ezekben lehet megtalálni.

De nekünk magunknak, egyenként külön-külön kell megtalálnunk. Mert az unitárius nem születik, az unitárius lesz. Az én istenem csak én találhatom meg. Ezt Dávid F. se végezheti el én helyettem: személyes élményemmé csak én tehetem a vallásomat. Isten országát csak én építhetem föl magamnak s a magaméinak akiket szeretek. Ez nem azt teszi, hogy nélkülem nincs Isten. Ilyen fennhéjázó ostobaságot Dávid F. szabásu lélek el se képzelhet. Csak annyit jelent, hogy Isten országát sose látom meg, ha azt várom, hogy mások oda ölben vigyenek.

• Unitáriusnak lenni nem könnyű dolog. Ide kettő kell: bátor szív és alázatos lélek, az alfa és az omega, a plus és a minus, a zenith és a nadir, az igen és a nem, emberben és minden egyében a csorbitatlan, a teljes Egész. Az unitárius szimbólum ez: „legyetek okosak mint a kígyók és szelidek mint a galambok“. Tüzet igyatok. de ha a kebletekben fölgyult csipkebokor nem a bibliai lánggal tart atyafiságot, a véretekkel oltjátok el. Mert áhitat, mert odaadás, mert önzetlenség, mert szeretet, mert Krisztus nélkül nincs unitarizmus.

Ezt izeni nekünk a Dávid Ferenc kora.

Pálffi Márton.

Éjfélt ütött.

(Se bate miezul nopții).

M. Eminescu költeménye.

Ott fenn ércnyelvén a harang elütötte az éjfélt.
Mért s hol bóbiskolsz, éltem vén vámosa, álom?
Végy vámot. Gazdád vert ösvényemre minek ver
Vissza megint? Mérlegre minek tegyem újra, melyik nyom
Többet: az Élet emitt, vagy amott a Halál? Nem,
Nem billen, nem dönt ma se. Helyt áll. Néma a nyelve.

Fordította; *Pálffi Márton.*

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

Az elmúlt négyszáz esztendő alatt sokan keresték Dávid Ferenc arcának vonásait, ellenségei és jó barátai egyaránt. Nem a külső vonásokat igyekeztek felkutatni, mert ez hiábavaló fáradság lett volna — minden egykoru kép elveszett. Hanem inkább forrongó, majd megnyugzó lelkének rendkívüli vonásai keltettek olyan érdeklődést, amely csak a nagy egyéniségeknek, a mindennapit messze túlhaladó emberi lelkeknek jár ki. Mint mágnes a vasat, úgy vonzzák az emberi kutatást azok a tüzrakétak, amelyek a történelem egén roppant robajjal feltűnnek, hogy azután széthulló szellemsziporkáikkal utunkat a sötét éjszakában még sokáig megvilágítsák.

Hogy Dávid Ferenc ilyen ritka egyéniség volt, azt mutatja a nagy gyűlölet és a rajongó szeretet, amellyel ellenfelei, illetve hódolói körülvették. Épen ezért a kép is, amelyet lelki arcáról megrajzolni törekedtek, mindig színezve van az érzelemtől, amellyel irányában a rajzkészítő viseltetett.

Mindenesetre érdekes volna lelki arcáról készített összes képeket összegyűjteni tanuságképen arra, hogy mily gyöngye az emberi itélet akkor, ha azt a szenvedély lekötve tartja. A sokféle kép között alig lehet felfedezni olyat, amelyik a puszta igazságkeresés szolgálatából született volna meg. A legtöbbet bizonyos érdekek hoztak létre úgy az ellenfelek, mint a követők részéről. Ez a Dávid Ferenc-kutatás egyik fő hiánya.

A másik hiány pedig abból a tényből állott elő, hogy az utóbbi évtizedekben hatalmas lendületet kapott a lélektan, különösen a szellemtudományi lélektan, amely még csak egy-két évtizede él, de már is óriási eredményeket tud felmutatni. Különösen az emberi lelkek alkotásának vizsgálata, úgy amint azt E. Spranger¹ alap-

¹ E. Spranger: Lebensformen 1921.